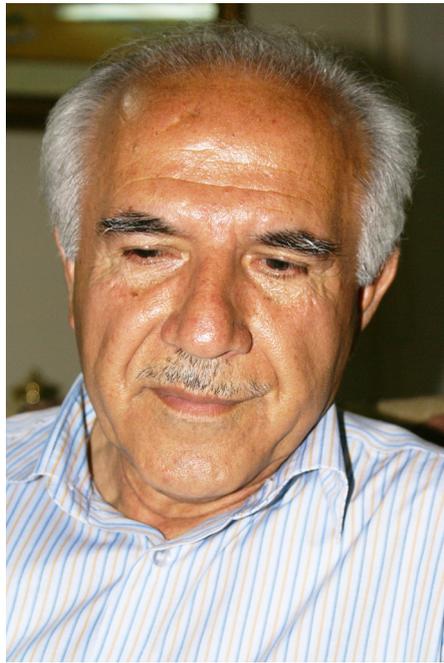

مزگینیی دۆزینەووی میژووی مەرگی شاعیری ناودار

عەبدوللا بەگی میسباح دیوان (ئەدەب)

محەمەد حەمە باقی

سالی بە دنیا هاتن و مەرگی (ئەدەب-عەبدوللا بەگی میسباح دیوان)، لە دووتوی سەرچەمی ئەو نووسینانەدا، که تا پێش چاپی یەکەمی دیوانی (ئەدەب)، که لە لایەن ئیمەوێ چاڤکرا،⁽¹⁾ بە پێی بەلگە یەکی ئاشکرا، هیشتا تەماوی بوو، بۆ نمونە: مامۆستا حسین حوزنی موکریانی، لە یەکەمین چاپی دیوانی (ئەدەب)دا، بە بێ هیچ بەلگە یەک، سالی (1912ز) بۆ مەرگی (ئەدەب) دەستنیشان کردووە! دواي ئەمەش لە و روانگە یەوێ که بیستوو یەتی، یان زانیو ییتی (ئەدەب) لە قوناغیکی تەمەنیادا، تووشی نەخۆشیی ئیفلیجی و لەرزۆکی (شەپلە) بوو و هەر بەو نەخۆشییەش مردووە، ئەوسا وای بۆچوو، که دەبێ (ئەدەب)، هەر (50) پەنجا سالیکی ژیا بێ، بۆ یە وتوو یەتی: ئەدەب نزیکي پەنجا سالیکی ژیاو.⁽²⁾

به دواى ئەمدا، مامۆستا عەلانى دىن سەجىدى، ھەمان قسەكەى حوزنى موكرىيانى، واتە: سالى (1912ز) ھەكەى بۆ سالى مەرگى (ئەدەب) دووپات كۆتۆتەو! بۆ ئەمەش، ھەمان قسەكەى حوزنى موكرىيانى، لەمەر (نزيكەى) پەنجا سال ژيانەكەى (ئەدەب)، بەگوڤرەى مېژوويەك پيادە بىگونجىنى، بەمەزەندە ئەم (نزيك پەنجا) سالەى كۆدووه بە (53) پەنجاو سى سال و بۆ ئەو ھەش (53) پەنجاو سى سالىك بۆ مېژووي پيش مەرگى (ئەدەب) بگەرپتەو، ھاتووہ سالى (1859ز) بۆ مېژووي ھاتنە دنياى (ئەدەب) ديارى كۆدووه.⁽³⁾

دواى ئەمان، مامۆستا گيوى موكرىيانى ھەمان سالى (1912ز) ھەر حوزنى موكرىيانى ھەرگرتووہ، بەلام ئەم، بۆ ئەوہى سالى لەدايكبوونەكەى (ئەدەب)، كتومت بىكاتە ئەو (50) پەنجا سالەى، كە حوزنى موكرىيانى باسى كۆدووه، ھاتووہ سالى (1862ز) بۆ سالى ھاتنە دنياى (ئەدەب) ديارى كۆدووه.⁽⁴⁾

دواى ئەمان، مامۆستا ئەبو بەكر خوانچە سپەرەدين سالى (1918ز) بۆ مەرگى (ئەدەب) ديارى كۆدووه.⁽⁵⁾ بەلام دكتور عيزەدين مستەفا رەسوول بەبى ھىچ بەلگەو سەرچاوەيەك دەلى: (فاسىلى نيكيتىن) سالى (1917ز) لە مەھاباد چاوى بە (ئەدەب) كەوتووہ.⁽⁶⁾

دكتور مارف خەزەندەدار-پيش بەبى ھىچ بەلگەيەكى زانستى دەلى: (ئەدەب) لە نيوان سالانى (-1915 1918ز) دا مردووہ.⁽⁷⁾

ھەرۆھەا دكتور عەبدوللا ئامىدى، بەپەرەوى لە گيوى موكرىيانى، ھەمان سالى (1862ز) بۆ سالى ھاتنە دنياى (ئەدەب) دووبارە كۆتۆتەو و بەبى ديارى كۆدووه سەرچاوەيەكيش، سالى (1917ز) بۆ مېژووي مەرگى (ئەدەب) داناوہ.⁽⁸⁾

مستەفا ئىلخانى زادە-ش، كە خۆى خەلكى ناوچەى بۆكانە، واتە: زىدو مەلبەندى لەدايكبوون و ژيانى (ئەدەب) ھ، كەچى بۆ نووسىنەوہى ژيننامەى (ئەدەب) زانبارى ناكۆكى لە نووسىنەكانى حسين حوزنى موكرىيانى و گيوى موكرىيانى و عەلانى دىن سەجىدى بۆ كۆتۆتەوہى خۆى گواستۆتەوہ و ديسانەوہ ئەميش سالى (1859ز) بۆ ھاتنە دنياو سالى (1912ز) بۆ مەرگى (ئەدەب) ديارى كۆدووه.⁽⁹⁾

دواين نووسەر لەم بوارەدا مامۆستا محەمەد سەعيد نەجارى (ئاسۆيە، كە بەگومانەوہ نيوان سالانى (1916-1912ز) بۆ گريمانى مەرگى (ئەدەب) داناوہ.⁽¹⁰⁾

* * *

وہك دەردەكەوى ئەو سالانەى لە سەرۆتر ئامارەمان پيكردن و بۆ مېژووي ھاتنە دنياو مەرگى (ئەدەب) ديارى كراون، ھىچيان وەك (مېژوو) ناكۆتە مېژووي ژيننامەى (ئەدەب) و مېژووش چونكە بەر لەھەمووش (زانست) ھ و زانستيش پيوستى بەبەلگە ھەيە، بۆيە ناتوانرى ئەو مېژووانە بسەلمينرىن.. ھەرچەندە لە كاتى نەبوون و دەست نەكەوتنى بەلگەى مېژووييدا، وەك كارى ناچارى پەنا بۆ (مەزەندە) بردن و (گريمان) دەبرى، بەتاييەتيش ئەگەر (يەككەى لە سالى ھاتنە دنيا، يان: مەرگى بزائرى)، بەلام ديسانەوہ (زانست) بەگومانەوہ ھەريان دەگرى و ناين سەلمينى، بەتاييەتيش ھەردوو سالى مېژووي مردنى (ئەدەب)، كە حسين حوزنى موكرىيانى و دكتور عيزەدين مستەفا رەسوول دياريان كۆدووه، واتە: سالانى (1912ز-و-1917)، چونكە:

1. لەناو ئەو دەيان نووسين و نامە تاييەتییانەى (ئەدەب) دا، كە بەدەم گەران و پشكنين و سۆراخماندا بۆ كۆكردنەوہى بەرھەمى (ئەدەب) لای نەوہ و نزيكان و بەتاييەتيش لای (مەلا قادرى كورپى ميرزا سالى كيانى) نووسيارو ميرزای تاييەتى بەردەستى خودى (ئەدەب)، لەگوندى (ئەرمەنى بلاغى) باكوورى خۆرھەلاتى (بۆكان) چنگمان كەوتوون، چەندان نامەيان بەخەتە خۆشەكەى خودى (ئەدەب) تىدايە، كە ھەموويان دواى سالى (1912ز)، واتە: لە نيوان سالانى (1909-1914) دا نووسراون.

2. لەو دیدارو يەكتر ناسینەى نيوان (ئەدەب) و كوردناسى ناودار (فاسىلى نيكيتىن: 1881-1964ز)، كە لە

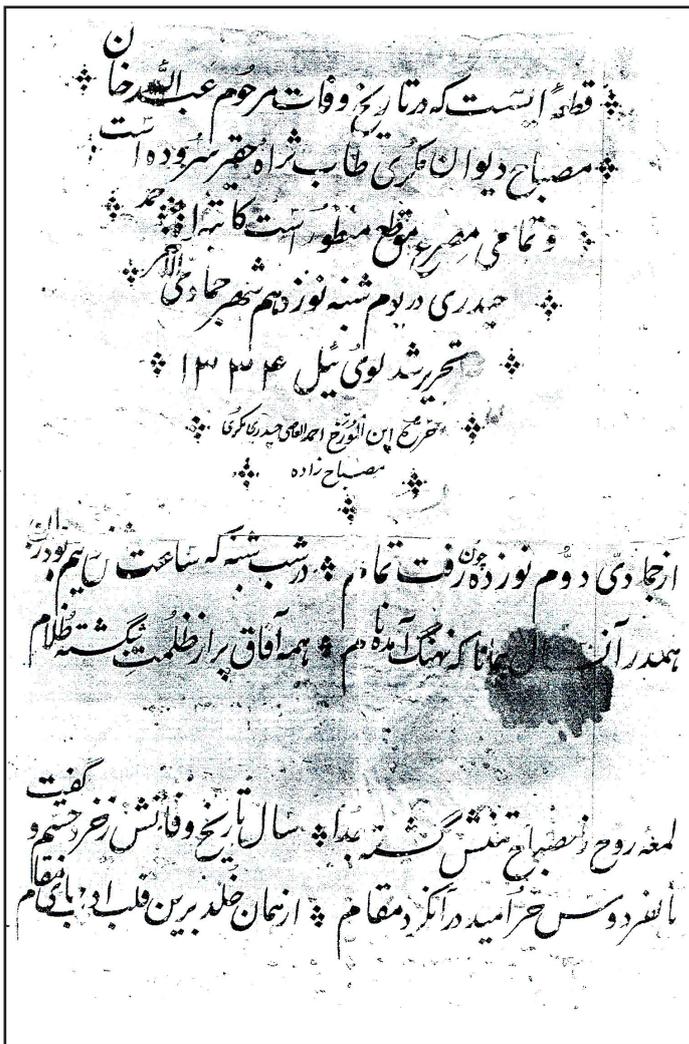
شاری سابلاخ (مه باهاد) سازيان داوه، نيکيتين به پرونی دهلی: سالی 1915ز- له سابلاخ يه کتریان دیوه. (11)
 3. هه ره ئه رشيفی فاسیلی نيکيتيندا نامه يه کی (عہلی بهگ سالار سه عیدی برای (ئه دهب) هه يه، که به میژووی (26 ی زی چه جبهی سالی 1335 هيجری) نوسراوه و تيایدا دهلی: (بعداز عرض ارادت و بنگی هنگام مرخص از خدمت عالی که به ساو جبالخ مراجعت کردم اشعار مرحوم (مصباح ديوان) اخوی نموده که حضور حضرت عالی بفرستم). (12)

واته: (دوای پيشکه شکر دنی ریزو بچو کایه تیم، ئه و ده مه ی له خزمه تتان مؤله تم خواست، بۆ سابلاخ گه رامه وه، شيعره کانی خوالیخوشبوو (مصباح ديوان) ی برام ئاماده کردن، تا بۆ پایه ی به رزتانی بنیم).
 به م پييه و به گویره ی ئه م نامه يه، که له کاتی گۆرینی میژووی (26 ی زی چه جبهی 1335 هيجری) دا، بۆ میژووی زاین، ده بیته (14 س تشرینی يه که می 1917 ن) (13)، کاتی عہلی بهگ سالار سه عیدی برای (ئه دهب)، ناوی (عه بدوللا بهگ-ئه دهب) دینتی، به (خوالیخوشبوو) ی ناوده باو دهرده که وی که (ئه دهب) له پيش ئه و میژووه دا، کۆچی دوایی کردی.

4. دیسان له سه رچاوه يه کی خودی (نيکيتين) دا، که (بیره وه ريبه کانتیتی)، باسی ئه وه ده کات که له پاییزی (1915 ن) دا، واته: له کۆتایی سالی 1915 دا سهردانی سابلاخی کردوه. به م پييه ش ده بی مه رگی (ئه دهب)، له نیوان پاییزی (1915 ن) و (1916/10/1 ن) دا بووی.

مزگینیی تازه:

له دواین سهرداندا (پيش چاپی يه که می دیوانی ئه دهب) بۆ (بۆکان) له کۆتایی مانگی نیسان و سه ره تاي مایسی 2005 دا، هاوپریم (کاکه یونسی ئه مین پوور) به خوشییه وه ئاگاداری کردم له وه ی که کاک (جه عفر) ی نه وه ی (میرزا سالی کیانی) ی میرزاو نووسیاری تاییه تی به رده ستی (ئه دهب) کاتی زانیبووی له گۆقاری (سروه) دا گله ییم له بینه ماله که یان (مه لا قادری کیانی) ی کوری میرزا سالی ی ئه رمه نی بلاغی کردوه، له سه ر ئه وه ی به ره م و پاشماوه ی نوسراوی (ئه دهب) یان به لاوه یه و نامانده نی، به کاک (یونس ئه مین پوور) ی وتبوو: ده بی بۆ قه ره بوو کردنه وه ی ئه و گله ییانه، مزگینیی و به لگه يه کی گرنگتان له باره ی (ئه دهب) وه بده می. مژده که ش ئه وه ده بی: که (میرزا سالی کیانی) له دامینی کتیبیکی میژوویدا، که له کاتی مه رگی (ئه دهب) دا خه ریکی خویندنه وه ی

دهقی به لگه نامه کدی نه حمده دی کوری عه بدوللا بهگ مسباح که بۆ میژووی مه رگی باوکی نووسیویه تی

بوو و به دهستیه و به بوو، میژووی مه رگی (ئەدەب) ی نووسیوو، ئەو کتیبەش ئیستا بە لای (جەعفر) هوه یه و به لاینیشی دابوو، که دەبێ بە دەستی خۆی کتیبە که مان له مه هاباده وه بۆ بهینێ.. بۆ ئەمهش کاک یونس هاوئا ههنگی له گه لدا کردبوو، تا رۆژی (1384/2/15 هه تاوی 2005/5/5 زایینی) کتیبی ناویراومان بۆ (بۆکان) بۆ بهینێ.

دەمه و نیوه پۆی هه مان رۆژ کاک جەعفر وه هندی له خزمه کانی کتیبه که یان بۆ (بۆکان) بۆ هیناین و به ئاماده بوونی کاکه ناسری وه حیدی (چیرۆکنوس) کاک یونسی ره زایی (شاعیر) و کاک یونسی ئەمین پوور (نوسەر) به ئەمانهت لیمان وه رگرت و به تاسه وه سه بری دامینی ئەو لاپه ره یه مان کرد که میژووی مه رگی (ئەدەب) ی به قه له میکی مۆر (که میک کاله وه بوو) و به مجۆره یادداشت کردبوو: (وفات مرحوم عبدالله خان مصباح دیوان شب شنبه 19 جماد الاخر 1334). واته: (کۆچی خوالیخۆشبوو عه بدوللا خانی میسباح دیوان، شهوی شه مه: 19 ی جه مادی دووه می 1334 هجری).

ئیتەر هه ر دوا ی دیتن و خویندنه وه ی میژووه که به په له و خورپه و خۆشیه کی زۆره وه له گه ل کاکه ناسری وه حیدیدا چووینه به رپۆه به رایه تی (ثبت احوال) ی شاری بۆکان و لای کاک عه بدولپه رحمان سالح زاده (1964 ز) ی به رپۆه به رو کاک جەعفر سه لیم زاده (1958 ز) ی کارمه ند (که هه ردووکیان هاو رپیی دیرینه ی کاک ناسری بوون)، تا له شیوه ی یادداشت کردنی میژووی مه رگه که بنواری و له هه مان کاتیشدا تا میژووی مه رگی (ئەدەب)، که به میژووی (هجری) یادداشت کرابوو، بۆ سه ر میژووی (هه تاوی) بگۆرین.. ئەوانیش دوا ی دلنیا بوون له چۆنیتیی یادداشت کردنه که، به گۆیره ی لیستی رۆژمیری تایبه ت به و کاروبارانه، که له شیوه ی کتیبی چاپکراودا به لایانه وه بوو، میژووی (19 ی جه مادی دووه می 1334 هجری) یان به مجۆره بۆ میژووی (هه تاوی) و (زایینی) گۆری:

- 1916/4/23 زایینی⁽¹⁴⁾

- 1295/2/2 هه تاوی

دوا ی ئەم ئالوگۆره ش یه کسه ر چووینه مالی هاو رپیمان کاک عه بدولخالق یه عقووبی (ره خنه گرو نووسەر) و له ویش کاکه ره شید کرمانج (نوسەر) به کۆمپیوته ره که ی کاک عه بدولخالق لاپه ره ی مه به سستی ئەو کتیبه میژووییه و دامینی لاپه ره که ی به چه ند جۆریک بۆ (سکان) کردین و هه ر له ویش هه مان لاپه ره مان خسته سه ر (C.D) و هه مان رۆژیش کتیبه که مان به سوپاس و پیزانینه وه بۆ کاک جەعفر گه رانده وه.⁽¹⁵⁾

به مجۆره ئەم به لگه زیندوو هه مان له سه ر میژووی مه رگی (عه بدوللا به گی میسباح دیوان-ئەدەب) چنگخست، که وه ک وتمان ریکه وتی (شهوی شه مه می 19 ی جه مادی دووه می 1334 هجری - 1916/4/23 زایینی) ی کردوه، ده که ویته نیوان دوا دیده نیی (فاسیلی نیکیتین) له گه ل (ئەدەب) دا (پاییزی سالی 1915 ز) و نامه که ی سالار سه عیدی برای (ئەدەب) دا، که وتمان له (1917/10/14 ز) دا، واته: نزیکه ی سال و نیویک دوا ی مه رگی (ئەدەب) بۆ (فاسیلی نیکیتین) نووسرابوو.

* * *

دیسان مزگینیی و به لگه ی نازه تر

ئەم ته قه ل لایه مان سه باره ت به گه ران به دوا ی میژووی ژیننامه ی (ئەدەب) دا تا پيش ماوه ی چاپی یه که می دیوانی (ئەدەب) بوو، به لام دوا ی له چاپدانی دیوانه که و گه یانندی به دۆستان و ئەو هاو رپییانه ی هه ریه که یان به جۆریک له جۆره کان له ئاماده کردنی دیوانه که دا هاو کارو یارمه تیده ربوون و له ناویشیاندا: به شی نه وه کانی (ئەدەب) و ته نانه ت بۆ ئەو (مه لا قادر) ه ی کورپی (میرزا سالح کیانی) ی نووسیاریو میرزای (ئەدەب) یش که پيشتر ئاماژه مان پیکردو وتمان گه لی شیعوو نامه و نووسراویکی زۆری (ئەدەب) ی به لاوه یه و زۆر نه خوینده واران ه له ناویان ده بات...! ئیتەر چ دۆستانی قه درزان و چ نه وه کانی (ئەدەب) یش، که قه دری رهنج و ماندوو بوون و

لههه مان کاتیشدا زیندوو راگرتنی یادی (ئهدهب) یان زانییوو، سه رکۆنه ی زۆری (مه لا قادر) یان کردبوو. ههر لهو سه سهویه نده دا خۆشم چند مانگی دوا ی چاپی یه که می دیوانه که، سهردانی ناوچه ی موکریان و نه وه کانی (ئهدهب) و له گه ل کاکه ناسری وه حیدی و مه ولودی حیدری (نه وه ی ئهدهب) دا سهردانی (مه لا قادر) یشمان له گوندی (ئهرمه نی بلاغی) کرده وه، مه لا قادر سه سهرت و په شیمانی زۆری له هاوکاری نه کردنی پیشووتری خۆی ده ریبری و پۆزشی هینایه وه و بۆ قهره بوو کردنه وه ی ئه و سه رکۆنه و گله بیانه ش، که له م باره یه وه لپی کرابوو، هه ندی شیعری تری بلاونه کراوه ی (ئهدهب) و له گه لیشیاندا به لگه یه کی میژوویی زۆر گرنگی له باره ی میژووی مه رگی (ئهدهب) وه داینی، که ئه م به لگه نامه یه ش بریتی بوو له شیعریکی (ئهمه د)⁽¹⁷⁾ ی کوری خودی (عه بدوللا به گی میسباح دیوان)، که تاییه ت بوو بۆ بۆنه ی مه رگی (عه بدوللا به گ-ئهدهب) ی باوکی نووسیووی و ئه م به لگه نامه یه ش وه ک ده یان و سه دان به لگه نامه ی تری به جیمای (ئهدهب)، که (میرزا صالح) ی باوکی مه لا قادر و میرزای به رده ستی (ئهدهب) به دلسۆزییه کی زۆره وه پاراستیوونی و واتر که وتیوونه لای (مه لا قادر). پاراستنیشی تا ئه وکاته (له چاو ئه و هه موو سامانه کولتورییه ی (ئهدهب) دا، که زۆریان به هه ده ر له ناوبردبوون) جیی سه رسورمان و له هه مان کاتیشدا جیی به خته وه ری میژووی ئه ده بی کوردی بوو.

ئه گه رچی ئه م به لگه نامه گرنگه، زۆریش باش هه لگیرابوو، به لام به و هۆیه وه که ته مه نی نزیك (90) سال ده بوو، بۆیه کاغه زه که ی زۆر ناسک و ته نک و خه ریکیش بوو ده پواو هه لده وه ری. له بهر ئه وه ههر له گه ل چنگه ستنیدا به په له له گه ل دوو هاویری ناوبراودا گه راینه وه بۆکان و خۆمان گه یانده مالی هاویری نووسه ر: کاکه ئیبراهیمی سه سه نی و به ئامیری (سکان) ه که ی ئه وان به هه مان رهنگی خۆی (زه ردیکی مه یله و قاوه یی) کۆپییه کی ره نگیمان لیگرت و ئه سه له که یمان بۆ مه لا قادر گه رانده وه.

له م به لگه نامه یه دا (که رووبه ره که ی 27 سم × 19 سم-ه)، شیعره که ی (ئهمه د) ی کوری عه بدوللا به گ، که بۆ میژووی مه رگی باوکی نووسیویتی، به زمانی فارسییه و بریتییه له پیشه کی و (4) چوار به یته شیعره:

(قطعه ی است که در تاریخ وفات مرحوم عبدالله خان مصباح دیوان مکرری طاب پراه حقیر سروده است وتهامی مصرع مقطع منظور است. کاتبه: احمد حیدری یوم شنبه نوزدهم شهر جمادی الآخر تحریر شده، لوی ئیل⁽¹⁸⁾ 1334 ه- حرره ابن المؤرخ احمد العاصی الحیدری⁽¹⁹⁾ مکرری مصباح زاده).

واته:

(پارچه شیعریکه بۆ میژووی وه فاتی خوالیخۆشبوو عه بدوللاخان-میسباح دیوان موکری- گۆره که ی پر نووربی- له لایه ن ئه م که مینه یه وه نووسراوه و هه موو نیوه به یتیکیشی مه به ستیکی تیدا هه یه. نووسه ره که ی: ئهمه د حیدری. له رۆژی شه ممه، نۆزده یه می مانگی جه مادی دووه مدا نووسراوه. سالی نه ههنگی 334 کۆچی، نووسیاره که ی: کوره میژوو راگره که ی: واته: ئهمه دی یاخی حیدری موکری میسباح زاده).

ئه مه ش (4) چوار به یته شیعره که یه:

1. از جمادی دوم نوزده چون رفت تمام

همد انسال همانا که نهنگ امده نام

2. در شب شنبه که ساعت شش ونیم بود زمان

همه افاق پر از ظلمت شب گشته ظلام

3. لمعه روح ز مصباح تنش گشته جدا

تا بفردوس خرامید در آن کرد مقام

4. سال تاریخ وفاتش ز خرد جستم وگفت:

از همان خلد برین قلب ادب جلی مقام.

واته:

1. که نۆزده رۆژ ته واو، له جه مادی دووهم تیپه پری له و ساله دا که ناوی (نه ههنگ) ی لی نرا
2. له شهوی شه ممه دا، که سه عات شه ش و نیو بوو ئاسۆ هه مووی رهش هه لگه راو تاریکی شهوی داگرت
3. بروسکه ی رۆح، له جه سته ی (میسباح) جیا بووه وه تا به ره و به هه شت بجی و له وی جیه ک بگری
4. سالی میژووی مه رگیم له عه قلم پرسی و وتی: هه ره له به هه شتی به ریندا، دلی (ئه ده ب) نیشته جی بووه.

به م پییه نیوه ی دووهمی دوا به بیت (واته: بهیتی چواره م)، که میژووی مه رگی (ئه ده ب) ی تیدایه و بریتییه له م رسته فارسییه: (از همان خلد برین قلب ادب جای مقام).
به گویره ی لیکدانه وه ی بهیتی ئه بجه د، ئاوا ده کات:

- از همان = 104

- خلد = 634

- برین = 262

- قلب = 132

- ادب = 7

- جای = 14

- مقام = 181

کۆی هه مووی = 1334 هجری قه مەری

ئه م میژووی (هجری) یه ش، که کردییه سه عات شه ش و نیوی شهوی شه ممه ی به رامبه ر (19 ی جه مادی دووهمی 1334 ی هجری)، له کاتی گوړیندا بو میژووی (هه تاوی) و (زایین) ی، ئاوی لی دهرده چی:

- 1295/2/2 هه تاوی

- 1916/4/23 زایینی

ئیتیر ئه م به لگه زیندووه و به لگه ی پیشووتریش، که له لایه ن نه وه کانی (میرزا سالح کیانی) ی نووسیارو میرزای خودی (عه بدوللا به گی میسباح دیوان) هوه چنگمان خست و له چاپی یه که می دیوانی (ئه ده ب) دا بلاومان کرده وه و پیشووتریش ئاماژه مان پیکرد، چ له پرووی یاسایی و چ له پرووی زانسته وه دلنیایی یه کجاری و ئه رخایه نی ته واون له باره ی میژووی مه رگی (ئه ده ب) هوه، که نزیکه ی (95) نه وه دو پینچ سالیک بوو، لای میژووی ئه ده بی کوردی به شاراوه یی مابووه وه.

به راویزه کان:

1. چاپی یه که م دیوانی (ئه ده ب) که (کۆکردنه وه، به راورد، ساغکردنه وه و فه ره هه نگ نووسینی له لایه ن ئیمه وه ئاماده کرا، دهرزگای چاپ و په خشی (ئاراس)، له سالی 2005 ز- دا، چاپ و په خشی کرد.
2. دیوانی ادب، عبدالله بگ مصباح، رواندز 1936، ل(1)، پیشه کی حسین حوزمی موکریانی.

3. عه‌لانه‌دین سه‌جادی، میژووی ئه‌ده‌بی کوردی، به‌غدا چاپی دوهم 1971، ل441-437.
4. دیوانی ئه‌ده‌ب، یادگاری عبدالله به‌گی مصباح‌الدیوان، چاپی سییه‌مین، هه‌ولیر 1966، پیشه‌کی گیوی موکریان.
5. ابوبکر خوانچه‌سپهرالدین، زندگینامه‌ی عارف ربانی حضرت شیخ یوسف مملقب به‌شمس‌الدین برهانی، انتشارات صلاح‌الدین ایوبی، ارومیه، چاپ اول 1368ش، صص: 362-372.
6. د.عزالدین مصطفی‌رسول، الواقعیه فی الادب‌الکردی، بیروت 1967، ص 81، حاشیه 3.
7. دکتۆر مارف خه‌زنه‌دار، عه‌بدو‌للا به‌گی میسباح‌دیوان، چاپخانه‌ی ئیرشاد، به‌غداد 1970، پیشه‌کی، ل7-8.
8. د.عبدو‌للا یاسین ئامیدی، په‌یدابوونی ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی له‌شیعری کلاسیکی کوردیدا، هه‌ولیر، ئاراس، چاپی یه‌که‌م 2003، ل109.
9. دیوان مصباح‌الدیوان ادب، مسته‌فا ئیلخانی زاده، انتشارات محمدی، سقز؟ پیشه‌کی، ل10-6.
10. دیوانی مصباح‌الدیوان ئه‌ده‌ب، ش‌رح و لیکنه‌وه: محهم‌ده‌سه‌عید نه‌جاری (ئاسق)، انتشارات صلاح‌الدین ایوبی، چاپ 1381ش، پیشه‌کی: ل11.
11. واسیلی نیکیتین، کرد و کردستان، ترجمه (فارسی) محمد قاضی، چاپ اول، تهران 1366ش، انتشارات نیلوفر، ص 583-584. دیسانیش ته‌رجه‌مه‌ی عه‌ره‌بی هه‌مان سه‌رچاوه، که به‌م ناو‌نیشانه‌یه: باسیل نیکیتین، کرد و کردستان، درسه‌سوسیولوجیه و تاریخیه، نقله من‌الفرنسیه الی‌العربییه، الدکتۆر نوری طالبانی، منشورات ئاراس، الطبعة‌الاولی 2004، ص343.
12. دکتۆر مارف خه‌زنه‌دار: عه‌بدو‌للا به‌گی میسباح‌دیوان، شاعیری گه‌وره‌ی خاکی موکریان، چاپخانه‌ی ئیرشاد، به‌غداد 1970، پیشه‌کی، ل8.
13. دکتۆر مارف خه‌زنه‌دار، دیسانه‌وه ئه‌م میژووی هیجرییه‌یشی به‌هه‌له‌ بۆ میژووی (زاین) گۆریوه‌و راستیه‌که‌ی ئه‌وه‌ی سه‌رووتره، که ئیمه‌گۆریومانه، نه‌ک گۆرینه‌هه‌له‌که‌ی ئه‌و، که کردوویه‌تییه (13ی تشرینی یه‌که‌می 1916ز) و جیاوازی له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی ئیمه‌دا (سالیک و روژیکه!).
14. له‌چاپی یه‌که‌می دیوانی (ئه‌ده‌ب) دا، به‌هۆی هه‌له‌ی چاپه‌وه- که به‌سه‌رماندا تیپه‌ریبوو- به‌ته‌نیا ئه‌م میژووی زاینه، ئاوا نووسرابوو: 1916/5/22ز که راستیه‌که‌ی ده‌کاته ئه‌وه‌ی سه‌رووتر، واته: 1916/4/23.
15. کتیبه‌که ئه‌گه‌رچی زۆر جوان هه‌لگیرابوو، به‌لام له‌به‌ر ئه‌وه‌ی زۆر کۆن بوو، چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌کی به‌روپیشی پیوه‌نه‌مابوو، بۆیه‌نه‌مانزانی ناوی چیه‌.
16. بنواره به‌شی پاشکۆی ئه‌م کتیبه‌.
17. (ئه‌ده‌ب) چوار کۆری بووه: محهم‌ده‌که‌ریم، محهم‌ده‌ره‌حیم، ئه‌حمه‌د، عه‌زیزخان. به‌م پییه (ئه‌حمه‌د) یان سییه‌مین کۆری عه‌بدو‌للا به‌گه، که به (ئاغا چکۆله) به‌ناوبانگ بووه.
18. لوی ئیل: دوو واژه‌ی لیکن‌راوی تورکییه، به‌مانای: سالی نه‌هه‌نگ. فرهنگ ده‌خدا، جلد 13، ص19841.
19. بۆ به‌لگه‌نامه‌که، بنواره پاشکۆی ئه‌م کتیبه‌.